142325 ـ معنای حدیث «امام ضامن است»

سوال

برخی به من گفته‌اند که نماز مأموم در گروی نماز امام است، یعنی: تا زمانی که امام در نمازش مرتکب خطایی نشده باشد، نماز مأموم به تبعیت از او صحیح است، چه مأموم خطا کرده باشد یا نکرده باشد. آیا این حکم صحیح است و دلیل آن چیست؟ و آیا به این معناست که باطل‌کننده‌های نماز در حالت نماز جماعت با نماز فرادی تفاوت دارد؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

امام در نماز جماعت، پیشوای مردم در برابر خداوند است و رهبری آنان را در بزرگترین شعیرهٔ اسلام ـ یعنی نماز ـ بر عهده دارد؛ به همین جهت، نماز او از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و نماز مأمومین در احکام بسیاری به آن مرتبط است. مقاصد این احکام در حدیث ابی‌هریره رضی الله عنه جمع شده است که گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند:

«امام ضامن است، و مؤذن امین است. خداوندا، امامان را ارشاد فرما، و مؤذنان را بیامرز».

به روایت ابوداود (۵۱۷) و آلبانی در «صحیح أبی داود» آن را صحیح دانسته است.

و این فرمودهٔ ایشان صلی الله علیه وسلم که «امام ضامن است»، شامل بسیاری از معانی ضمانت است که اهل علم در ابواب نماز جماعت بر آن اتفاق نظر دارند:

امام ضامن است: به این معنا که بر او واجب است نماز مأمومین را از باطل شدن حفظ کند، و تعداد رکعات را برایشان حفظ نماید، و نماز را با شتاب‌زدگی و مانند نوک زدن [پرنده] که به ارکان خلل وارد کند، نخواند، و در توجه به شروط نماز و تحقق سنت‌ها و هیئت‌های آن و مانند آن، کوتاهی نکند.

و امام ضامن است به این معنا که: او از طرف مأموم، بلند خواندن در نمازهای جهریه را بر عهده می‌گیرد، و خواندن سورهٔ کوتاه را نیز از طرف او بر عهده می‌گیرد، همانطور که سهو مأموم را اگر برخی از سنت‌ها را ترک کند، بر عهده می‌گیرد، بلکه خواندن فاتحه را نیز از طرف او اگر دیر رسیده باشد (مسبوق باشد)، بر عهده می‌گیرد. همهٔ اینها از معانی ضمانت است که مورد اتفاق علماست.

و امام ضامن است همچنین به این معنا که: متکفلِ دعا کردن برای تمام مأمومین است اگر برایشان قنوت بخواند یا برایشان دعا کند، و متکفلِ آموزش احکام نماز به مأمومین است تا نمازشان فاسد نشود و از ثواب کامل آن محروم نگردند.

خطابی رحمه الله می‌گوید:

«سخن ایشان: «امام ضامن است»، اهل لغت گفته‌اند: ضامن در کلام عرب به معنای «راعی» (مراقب و چوپان) است. و ضمان به معنای رعایت و مراقبت است. شاعری گفته است:

ضمانت خدا تو را رعایت کند ای ام مالک ... و خداوند از اینکه تو را به سختی اندازد، بی‌نیازتر و تواناتر است.

و امام ضامن است به این معنا که: او نماز و تعداد رکعات را برای قوم حفظ می‌کند.

و گفته شده معنایش این است: ضامن دعاست، که آنان را در آن شامل کند و خود را به آن مخصوص نگرداند، و ضمانتی که موجب غرامت مالی می‌شود، هیچ ارتباطی به این موضوع ندارد.

و گروهی آن را به این معنا تأویل کرده‌اند که: او در برخی حالات، قرائت را از طرف آنان بر عهده می‌گیرد، و همچنین اگر [مأموم دیر برسد و] او را در حال رکوع بیابد، قیام را نیز بر عهده می‌گیرد».

معالم السنن (۱/۱۵۶).

و بدرالدین عینی رحمه الله می‌گوید:

«اصل ضمان: رعایت و حفظ است؛ زیرا او نماز قوم را برایشان حفظ می‌کند.

و گفته شده: زیرا او قرائت را از طرف آنان بر عهده می‌گیرد، و اگر [مأموم] او را در حال رکوع بیابد، قیام را بر عهده می‌گیرد.

و گفته شده: نماز اقتدا کنندگان به او، بر عهدهٔ اوست، و صحت نمازشان به صحت نماز او گره خورده است؛ پس او مانند کسی است که صحت نمازشان را کفیل شده است.

و گفته شده: ضمانت دعاست که آنان را در آن شامل کند و خود را به آن مخصوص نگرداند».

شرح سنن أبی داود (۲/۴۶۸).

و شوکانی رحمه الله می‌گوید:

«امام ضامن است: ضمان در لغت به معنای کفالت، حفظ و رعایت است.

و منظور این است که آنان ـ یعنی امامان ـ ضامن آهسته خواندن قرائت و اذکار هستند، این از شافعی در «الأم» حکایت شده است.

و گفته شده: منظور، ضمانت دعاست، که قوم را در آن شامل کند و خود را مخصوص نگرداند.

و گفته شده: زیرا او قیام و قرائت را از طرف شخص مسبوق (دیر رسیده) بر عهده می‌گیرد».

نیل الأوطار (۲/۴۲).

با وجود این، علما از حدیث، آن چیزی را که برخی مردم فهمیده‌اند، برداشت نکرده‌اند که اگر نماز امام صحیح باشد، نماز مأموم هرچقدر هم که مرتکب خطا شود، صحیح است، و اینکه اگر نماز امام فاسد شود، نماز مأموم نیز فاسد می‌شود هرچند ارکان و شروط آن را رعایت کرده باشد.

بلکه علما می‌گویند: خطاهایی که ممکن است مأموم در نمازش مرتکب شود، از این دو حالت خارج نیست:

۱ـ یا خطا از باطل‌کننده‌های نماز است: مانند حدث (باطل شدن وضو)، برخورد نجاست، یا خوردن و آشامیدن و خندیدن، و مانند آن از باطل‌کننده‌های نماز، و همچنین تعمداً ترک کردن رکنی از ارکان نماز. این خطاها نماز مأموم را باطل می‌کند و به اتفاق علما، امام چیزی از آن را بر عهده نمی‌گیرد.

۲ـ و یا خطا از باطل‌کننده‌های نماز نیست: مانند ترک برخی سنت‌ها و هیئت‌ها، و ارتکاب برخی خطاها مانند روی گرداندن و تبسم و مانند آن که نماز را باطل نمی‌کند، یا سهو در برخی واجبات، مانند اینکه خواندن تشهد اول، یا خواندن تسبیحات رکوع یا سجود، یا مانند آن را فراموش کند. اینها چیزهایی هستند که نماز امام آن را جبران می‌کند، و اجر نماز جماعت، نقص و خللی را که در آن رخ داده، می‌پوشاند.

و برخی مسائل فقهی نیز وجود دارد که فقهای مذاهب چهارگانه به تبع اختلافشان در معنای فرمودۀ ایشان صلی الله علیه وسلم: «امام ضامن است» در آن اختلاف کرده‌اند، که در کتاب‌های مفصل اختلاف علما به آنها مراجعه می‌شود.

والله أعلم.